

33. Hildermeir Manfred Geschichte der Sowjetunion 1917-1991: Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates. – München, 1998.
34. Bulloch Alan Hitler und Stalin: Parallele Leben / Aus dem Enge. Von Karl Henz Silber und Helmut Eltlinger. – B., 1991.
35. Heinrich Andreas. Die sozialistische Transformation der Ukraine, 1917-1934. Analyse der politischen, ökonomischen und sozialen Veränderungen. – Marburg, 1997.
36. Dolud Olena Barterhandel in der ukrainischen Landwirtschaft: Ursachen und betriebswirtschaftliche Konsequenzen // Osteuropa Wirtschaft. – 2000. – №3.
37. Пути развития: дискуссия 20-х годов: Е.А. Преображенский, Н.И. Бухарин. – Л., 1990.
38. Историческое значение нэпа: Сб. научных трудов. – М., 1990.
39. Цакунов С.В. В лабиринтах доктрины: Из опыта разработки экономического курса страны в 1920-е годы. – М., 1994.
40. Гимпельсон Е.Г. Нэп и советская политическая система в 20-е годы. – М., 2000.
41. Зеленин И.Е. Был ли “колхозный неонэп” // Отечественная история. – 1994. – №2.
42. Осокина Е. За фасадом “сталинского изобилия”: Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации 1927-1941. – М., 1998.
43. История предпринимательства в России. – М., 2000. – Кн. 1: От средневековья до середины XIX века.
44. История предпринимательства в России. – М., 2000. – Кн. 2: Вторая половина XIX – начало XX века.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of contemporary historiography of such actual problem in Ukrainian history as new economic policy (nep). The author describes the main works of Ukrainian, Russian and western researchers and resumes that special attention to such phenomenon as private entrepreneurship has not paid.

Г.Т. Капустян

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКИМ СЕЛОМ У ПЕРІОД “НАДЗВИЧАЙЩИНИ” (КІНЕЦЬ 1927 – 1929 РР.).

Актуальність проблеми взаємин дії влади і народу набуває особливого значення в переломні епохи розвитку людства. Саме тоді відбуваються кардинальні зміни в житті країни, глибина і послідовність, методи і темпи проведення яких залежать від суті і логіки партнерства сторін – держави і суспільства. Зокрема, для України першої половини XX ст. ця залежність найбільш повно і чітко проявлялася у співробітництві і протистоянні радянської влади і селянства, яке складало абсолютну більшість населення України.

Важливим для порубіжних часів постає врахування історичного досвіду минулих епох. Період 1920-х років (активне запровадження, розбудова і злам непу) багато в чому слугує прикладом для сучасників в царині важливої функції суспільного організму – влади і управління.

Проблему організації влади та управління українським селом протягом 1920-х років у тому чи іншому аспекті порушували історики В.І. Кравченко [1], В.М. Лазуренко [2], С.В. Кульчицький [3], однак, варто було б зосередитися на дослідженні системи управління українським селом в період “зламу” непу – переддень здійснення сталінської революції “зверху” – запровадження надзвичайних заходів.

Утвердження одноосібної сталінської влади потребувало підпорядкування владних важелів на різних рівнях адміністративного управління. Реорганізація системи сільської

влади в Україні в період запровадження надзвичайних заходів – основне завдання пропонованого дослідження.

Зміна політичного курсу радянської держави в кінці 1920-х років стосовно села привела до ломки раціональних стосунків, які почали складатися в період “справжнього непу”. Відомий фахівець історії радянського доколгоспного села професор В.П. Данілов в загальній динаміці непу розглядає період з 1925 р. по літо 1927 р. як “справжній неп” – без примусових заготівель і непомірних податків, коли функціонувала багатоукладна економіка, складалася система ринкових стосунків, зростала кооперація [4.-С.7].

Старт відкритій атаці на злам непу в сільському господарстві дав XV з’їзд ВКП(б) у грудні 1927 р.

Дисбаланс політичних сил, що почав складатися у вищому політичному ешелоні влади, розв’язував сталіністам руки для зламу непу. Напередодні XV з’їзду ВКП(б) організаційну поразку отримала “об’єднана ліва опозиція”. Наступним кроком, що зміцнив позиції соратників Сталіна, стало виключення з більшовицьких лав Троцького, Зінов’єва та їх активних прибічників.

Хлібозаготівельна криза кінця 1927 – початку 1928 рр. була тією основою, на якій офіційна влада шліфувала політику “надзвичайщини” на селі. Відтоді стає зрозумілим, що діалог “влада-селянин” завершився, наступав час владного, жорсткого монологу командного спрямування.

24 грудня 1927 р. на засіданні політбюро ЦК ВКП(б) блискавично швидко були прийняті постанови: “Про хлібозаготівлі”, “Директиви політбюро ЦК ВКП(б) місцевим партійним організаціям”, “Про направлення відповідальних уповноважених на хлібозаготівлі” [5.-С.110-114].

30 грудня 1927 р. відбулося надзвичайне засідання політбюро ЦК КП(б)У за участю Молотова, яке обговорювало одне питання – “Про хлібозаготівлі”. Постанова політбюро ЦК КП(б)У з цього питання визначала: “З огляду на те, що спостерігався зрив і загроза прямого провалу всієї хлібозаготівельної кампанії... приступити до виконання річного плану хлібозаготівель по Україні в розмірі 265 млн. пудів...” [6.-Ф.17.-Оп.26.-Спр.12.-Арк.10-15].

Минав час, але кардинальних зрушень в хлібозаготівельній кампанії не відбувалося. Наближався повний провал хлібозаготівельної кампанії. 5 січня 1928 р. за підписом Сталіна була прийнята нова директива ЦК ВКП(б) “Парторганізаціям про хлібозаготівлі”, яка стала своєрідною програмою майбутньої “надзвичайщини” [5.-С.136-137].

Після сталінської директиви від 5 січня 1928 р. спускались наступні, які забезпечували її втілення: від 12 і 14 січня [5.-С.146, 147].

Показовою щодо “правильного і успішного” керівництва хлібозаготівлями була поїздка Сталіна в Сибір (18 січня – 4 лютого 1928 р.). Підводила підсумки сталінської поїздки резолюція наради керівників семи східних округів, яка відбулася в Красноярську 1 лютого 1928 р.

“За сталінськими директивами від 5 і 14 січня, – вважає професор В.П. Данілов, – ця резолюція входить до групи документів, які поклали початок, по-перше переходу до політики розкуркулювання і, по-друге, введення прямої наруги і насилля в практичну діяльність місцевих партійних і радянських організацій в селі при виконанні чергових завдань зверху – всього того, що отримало назву “перекручень” [7.-С.38].

Відповідно до сталінського сценарію впровадження “надзвичайних” заходів на селі, яке стає головним об’єктом у примусовій політиці хлібозаготівель, безпосередня роль в здійсненні каральних заходів відводилась ОДПУ, суду, прокуратурі.

Телеграфне розпорядження ОДПУ від 4 січня 1928 р. “Про проведення арештів приватних заготівельників і торговців” офіційно дозволяло карати приватних торговців хлібом, які стояли на перепоні державних хлібозаготівельників: “Пропонується негайно добитися погодження губкомів здійснити арешти найбільш крупних приватних

хлібозаготівельників і найбільш злісних хліботорговців (останніх невеликій кількості), які зривають конвенційні заготівельні і збутові ціни..." [5.-С.136].

4 лютого 1928 р. ЕКУ ОДПУ в телеграмі вимагає від місцевих органів ОДПУ подати підсумки "масових операцій" [5.-С.200].

Відповідь-довідка на цю телеграму з України поспішно була надіслана в той же день: "Всього притягнуто до відповідальності органами ДПУ з 5 січня 1928 р. по 26 січня 1928 р. 876 осіб, з них арештовано 704... Судових вироків на 25 січня 1928 р., за даними окрвідділів ДПУ, було винесено 275 приватним особам" [5.-С.201].

Активна участь силових структур – органів ОДПУ в хлібозаготівлях підкреслювала надзвичайність ситуації, а застосування ними репресивних функцій надавало суспільству антигромадянських форм. "Нам розповідають старі байки..., – своєрідно про свободу слова висловився середняк, мешканець Ловеватської сільради Ново-Празького району Зінов'ївської округи. – Комуністична партія – партія фашистів, вона душе селян. *Обманом нас беруть. Самі постановляють, а нас змушують підписуватися. Де рівність і братерство? А коли правду скажеш, в ГПУ попадеш...* (курсив наш – Г.К.). Хотять повторить 20-й рік" [8.-С.678]. "Воєнно-комуністичні" методи проведення хлібозаготівельної кампанії економічно підривали заможні господарства. 27 грудня 1929 р. Сталін виголосить крилату, злочинну за наслідками, фразу: "ліквідація куркульства як класу", але вже на початку "надзвичайщини" командно-адміністративне керівництво матеріалізувало ідеї "розкуркулювання", загальної соціальної зрівнялівки та колективізації на селі. Кампанія примусового вилучення хліба у куркулів згодом розповсюджувалась і на середняків [9.-С.73-74].

Часто вживаними термінами в директивах-зверненнях політбюро ЦК КП(б)У до окрпарткомів з питання хлібозаготівель зустрічаються: "катастрофічність", "рішучі заходи", "негайне посилення", "застосування адміністративних заходів" [6.-Ф.17.-Оп.26.-Спр.18.-Арк.146,149].

Про те, що насилля і знущання над селянами під час хлібозаготівельної кампанії 1928 р. набували широкого розповсюдження, змушений був визнати квітневий 1928 р. пленум ЦК КП(б)У: "Ряд працівників ми зняли, ряд працівників попали на лаву підсудних", – констатував на пленумі Л. Каганович, – у нашому низовому сільському і радянському апараті, в низових осередках знаходяться ще люди, котрі проявляють садистські нахили, котрі використали цю ударну кампанію для того, щоб показати свою владу, чи для того, щоб помститися тому чи іншому за те, що він колись сказав йому те чи інше слово" [6.-Ф.81.-Оп.3.-Спр.107.-Арк.273].

Принажуючи селян, власті вдавалися до покарання "чорними дошками". В окремих селах Меджибіжського району в березні 1928 р. траплялися випадки, коли президія сільських КНС приймала рішення, незважаючи на соціальний стан, прикріплювати "чорну дошку" до воріт селянських осель, які не здали хліба. "Догляд" за такою дошкою покладался на окремих селян, які через кожні дві години зобов'язані були доповідати сільській раді про свої спостереження.

У селі Редвинцях чотирьом середняцьким та трьом заможним господарствам були присвоєні "чорні дошки", озаглавлені як "ворог радянської влади". Селян зобов'язували чотири рази на день звітуватись перед сільрадою про їх стан і справність [10.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.3018.-Арк.15].

Подібний метод покарання окремих сіл був відомий ще з часів громадянської війни. Його застосовували до тих сіл, які не виконували продрозкладки. Навколо таких сіл створювався своєрідний промтоварний вакуум, застосовувалися інші види репресій [11]. Примусові хлібозаготівлі кінця 1920-х років відновлювали цей метод покарання. Відома ганебна роль "чорних дошок" в українському голодоморі 1932-1933 рр. Місцева влада проявляла надзвичайну ініціативу, викачуючи з селян податки.

У Кременчуцькій окрузі протягом березня 1928 р. було винесено 67 постанов про виселення "злісних нездатчиків хліба" і 120 рішень про конфіскацію у них землі. Деякі

організатори хлібозаготівель на місцях у власних фантазіях відновлювали часи “воєнного комунізму”. Інструктор Кременчуцького округового партійного комітету Шкрябач, уповноважений з хлібозаготівель у Бригадирівському районі погрожував селянам: “Куркульня! Хочете, щоб до вас викликали Червону Армію? Ми викличемо. Ми більшовики, ми знаємо що з вами робити – відправимо на Соловки!” Подібна “організація” хлібозаготівельної роботи змусила селян припинити хлібні поставки. Апофеозом діяльності більшовицького уповноваженого став розгін сільської ради і відновлення ревкому – подібно до часів громадянської війни [10.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.3016.-Арк.17].

Уповноважений – це, як правило, “довірена особа, яка діє на основі певної повноваженої влади” [12.-С.734, 735]. В умовах “революції зверху” йому належить роль довіреної особи вищих органів, відправленої на село для здійснення кампаній, що проводилися на місцях. Фактично своєю діяльністю він підміняв сільську раду. Формально функції місцевої адміністративної влади не передавалися уповноваженому. Але в дійсності він не звертав уваги на формальні обмеження і узурпував владу на селі. Такі методи досить широко практикуються, коли держава переходить до адміністративно-командних методів у взаєминах з громадянами.

Система уповноважених поступово складалася в неформальний інститут без будь-якого юридичного обґрунтування їх прав і обов’язків, а тому його дії все більше і більше характеризуються як деспотичні [8.-С.341].

На березневому 1928 р. об’єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У делегат Власенко влучно охарактеризував ситуацію, що склалася в системі управління селом: “Ми в цьому році підмінили радянську владу, паралізували всі галузі роботи рад, ми відтіснили їх як органи влади, які повинні проводити господарські заходи і в першу чергу хлібозаготівлі... ради на селі, як органи влади, ми дискредитували. У нас уповноважені стали над владою... Я вважаю, що не радянська влада себе дискредитувала, а партійні організації, котрі керують цією роботою. Я не знаю випадків, коли виконками могли б протиставити себе директивам партії. Розігнано до 30% виконкомів в деяких районах і округах. Зміщено з посад в окремих округах до 40% голів і секретарів сільських рад” [6.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.3016.-Арк.17].

Інститут уповноважених у командно-адміністративній системі заслуговував уваги та підтримки з боку органів державної безпеки. Балицький, шеф ОДПУ, на черговому засіданні політбюро ЦК КП(б)У 25 січня 1929 р. палко відстоював функціонування “мережі уповноважених”, від імені органів ОДПУ висловлював “підтримку прохання РНК УСРР перед союзним урядом про відпуск коштів на їх утримання” [6.-Ф.17.-Оп.26.-Спр.24.-Арк.31].

Партія через систему уповноважених поступово встановлювала контроль над селом. Дії уповноважених торували шлях іншим неформальним органам у формі трійок, п’ятірок, штабів, комітетів, нарад та ін. Така практика була згодом легітимізована тасмним рішенням політбюро 30 січня 1930 р., яке містило звернення до місцевих партійних органів по організаційному оформленню розкуркулювання. В зв’язку з цим вимагалось створювати комітети із трьох осіб (трійка), як головного органу у ліквідації куркульства як класу. Трійка, до складу якої входили секретар партійного комітету, провідний співробітник місцевої ради і відповідна посадова особа з ОДПУ, організовувалися під егідою місцевого партійного комітету [13.-С.246-250].

Нова хвиля “надзвичайщини” накопилася на село в листопаді 1928 р. Про це відчутно нагадує термінологія постанови політбюро ЦК КП(б)У “Про хлібозаготівлі” від 10 листопада: “політбюро ЦК КП(б)У змушене констатувати, що місцеві партійні, радянські і кооперативні організації не прийняли достатніх енергійних заходів до максимального посилення хлібозаготівель... *Негайно* (курсив наш – Г.К.) добитися того, щоб низові радянські організації і низові партійні організації приділили максимум уваги справі посилення заготівель ... застосувати стосовно до найбільш злісних скупщиків ... податкове обкладання і адміністративно-судові заходи” [6.-Ф.17.-Оп.26.-Спр.19.-Арк.404].

“Розмах і сила удару другої хвилі “надзвичайщини” перевершили попередню вже в перші місяці 1929 р.” – вважає професор В. Данілов. Відхід “правих” – Бухаріна, Рикова, Томського від партійно-державного керівництва спрощував перехід суспільства до командно-репресивного спрямування. Протестом селяни відповідали на нову хвилю репресій на хлібозаготівельному фронті [7.-С.32-36].

Селянство, прагнучи захистити власні інтереси, елементарні людські права, зверталось до різноманітних організацій і посадових осіб. Одна з таких форм – дописи сількорів до селянської газети “Радянське село”. Зауважимо, що гострі дописи не піддавались розголосу, а слугували матеріалом для аналітичної підбірки селянської кореспонденції, яка направлялась в ЦК КП(б)У. Зокрема, серед листів підібраних для Косіора, був лист селянина-дописувача Жолудя про примусові хлібозаготівлі в селі Нехайки, Ковалівського району Прилуцької округи (21 лютого 1929 р.): “Хлібозаготівельна комісія запитує селянина: “Скільки ти даси хліба?” – Селянин відповідає: “40 пудів”. – Комісія: “Тобі треба вивезти 150 пудів”. – Селянин: “Помилюте! В мене ж їсти і посіяти не стане”. – Комісія: “Мовчать! Виконавці, дайте йому під боки і виженіть!” [10.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2928.-Арк.47].

Директива політбюро ЦК КП(б)У від 11 травня 1929 р. “Про хлібозаготівлі на період травень-липень” націлювала виконати до 75% хлібозаготівельного плану за рахунок заможних верств села, а інші 25% – в порядку самозобов’язань решти села. Розширювались репресивні дії сільрад: “Доручити НКЮ дати спеціальні роз’яснення на місця про те, щоб була забезпечена можливість швидкого застосування сільрадами, в рамках існуючих законів, відповідних засобів стягнення в частині невиконання рішень сходу чи то рішень комісії, обгрунтованих постановою сходу.

Доручити НКЮ, ДПУ і НКВД дати на місця узгоджені вказівки про боротьбу з елементами, що ведуть активну роботу по підризу наших заходів в області хлібозаготівель” [10.-Ф.1.-Оп.6.-Спр.172.-Арк.234].

Цим рішенням політбюро ЦК КП(б)У визначало спрямування і діяльність системи місцевих партійно-державних органів, пов’язаних з виконанням планів із хлібозаготівель.

18 червня 1929 р. політбюро ЦК КП(б)У приймає рішення, спрямоване проти куркуля, який злісно не продає хліба державі, з конкретним переліком репресивних заходів: опис і продаж майна, штрафи, передання до суду за ст. 58, підпис зобов’язань “продати хліб в серпні місяці з нового урожаю в рахунок зобов’язань біжучої кампанії” [6.-Ф.17.-Оп.26.-Спр.24.-Арк.185].

27 червня 1929 р. політбюро ЦК ВКП(б) визнає “доцільним запровадження порядку доведення планових завдань із хлібозаготівель до окремих сіл” [5.-С.658].

Керуючись цією директивою, ВУЦВК, РНК УСРР 3 липня приймають постанову “Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння загальнодержавних завдань і планів”. З цього часу стали законом адміністративний порядок накладання штрафів в п’ятикратному розмірі “вартості хліба, що його повинно здати (господарство – Г.К.), продаючи в разі потреби майно відповідних господарств з торгів”.

Новий потік репресій, які селяни називали “кратування”, відкривав новий етап у процесі розкуркулювання. Ті господарства, які підпадали під жорна цього закону, не витримавши п’ятикратного штрафу, розорявались і зникали [9.-С.105].

Початок хлібозаготівельної кампанії 1929-1930 рр. мобілізував органи ОДПУ на місцях відповідними циркулярами, телеграмами, розпорядженнями. Якщо в попередні хлібозаготівельні кампанії органи ОДПУ забезпечували “загальне інформаційне висвітлення ходу заготівель”, то в теперішню: “ЕКУ ОДПУ, враховуючи наявні розробки по шкідництву в сільському господарстві, вважає за необхідне місцевим органам ЕКУ поставити роботу по хлібозаготівлям саме в розрізі виявлення в цій області дій, шкідницької організації, яку розробляють” (курсив наш – Г.К.); (циркуляр ЕКУ ОДПУ №168 від 18 серпня 1929 р.).

У зв’язку з цією постановою необхідно забезпечити себе відповідною інформацією по заготпунктам, конторам заготторганізацій, амбарам, елеваторам, млинам” [14.-Ф.2.-Оп.7.-Спр.9.-Арк.2].

Восени 1929 р. у процесі хлібозаготівельної кампанії активно включилась репресивна індустрія ОДПУ: “оперативні заходи ОДПУ почали посилено розвиватися з кінця серпня ц[ього].р[оку]., досягнувши цифри на 24 жовтня арештованих 17 904 особи, в той час як на кінець серпня кількість арештованих не перевищувала 3000 осіб. Найбільш широко застосовують репресії ДПУ України і ПП ПКС”.

Документ констатує, що на початку розгортання оперативних заходів (кінець серпня – початок вересня) вістря удару органів державної безпеки спрямовувалося, головним чином, на міського спекулянта (Центральна черноземна область), торговців (Україна) та інших елементів, “котрі оперують хлібом” і не чіпало села [15.-С.975].

23 вересня керівництво ОДПУ надсилає телеграму з конкретними вказівками всім ПП ОДПУ про необхідність “рішуче ударити по куркулеві...; добитися чого б це не коштувало здачі цими елементами належних з них надлишків і посилити застосування репресивних заходів, зокрема, виселення по відношенню до куркульських заможних прошарків села” [14.-Ф.2.-Оп.7.-Спр.9.-Арк.17].

На місцях органами державної безпеки проводилось “вирівнювання” надзвичайно завзято. Вже 11 жовтня 1929 р. за підписом Ягоди надсилається телеграма всім ПП ОДПУ з пропозицією прискорити розгляд кримінальних справ у зв’язку “радянськими кампаніями на селі”: “З огляду на те, що вже багато арештовано вами осіб по куркульському терору, підбуренню до терору, організації масового куркульського опору радянським кампаніям на селі і масовим антирадянським виступам, з огляду на передбачувані нові операції по цим справам на селі, пропоную: 1) вести слідства по цим справам в прискореному ударному порядку, швидко передаючи головну масу цих справ; 2) справи, які вимагають негайної репресії, попередньо розглядати на місці ПП ОДПУ, накреслювати по узгодженню з крайовими комітетами ВКП заходи покарання винуватих, і надсилати вашим доповідачем в Москву для позасудового розгляду” [14.-Ф.2.-Оп.7.-Спр.9.-Арк.36]. Виконуючи ці директиви, органи ОДПУ до 24 жовтня в Україні арештували всього 3705 осіб, з них – 1858 куркулів і спекулянтів [15.-С.1038].

Подібна поведінка органів ОДПУ в хлібозаготівельній кампанії визначалась загальною політичною лінією більшовицької держави. Директива політбюро ЦК ВКП(б) “Про посилення репресій” доручала “ОДПУ, НКЮОстам РСФСР і УСРР вжити рішучі і швидкі заходи репресій, аж до розстрілів, проти куркулів, які організовують терористичні напади”, допускалось проводити каральні заходи як через судові органи, так і “в окремих випадках... карати через ОДПУ” [5.-С.714].

І лише з цього часу ряд хлібних районів, у тому числі й Україна “фіксують стабілізацію надходжень хліба по п’ятиденках у рамках, намічених планом”. Зокрема, “по Україні зазначається в результаті *посилення репресій* (курсив наш – Г.К.), що куркулі цілого ряду районів... посилено вивозять хліб, виконують плани по району на 100%”. Паралельно: “приватний ринок абсолютно деморалізовано, по одеському ринку, наприклад, помічаються випадки повернення селян із зерно-хлібом, який вони привозили для продажу” [15.-С.975-976].

Високопоставлені чиновники, уповноважені з хлібозаготівель, прибувши на місце “викачувати” хліб, вершили порядок тільки їм підзвітними методами. Панас Любченко, будучи уповноваженим по хлібозаготівлям в Ромнах, у листі до Косіора з особливим смаком описує власне відвідання місцевої партійної організації 9 жовтня 1929 р.: “Намилив їм хвоста, відшльопав бюро добренько за таке керівництво. Завтра вранці роз’їжджаються всі на роботи. Іду і я разом із секретарем ОПК. Гадаю, що люди виправляться. Ст[анція]. Ромни. Панас” [10.-Ф.1.-Оп.20.-Спр.2965.-Арк.13].

Україна, поряд із Північним Кавказом, у хлібозаготівельній кампанії 1929-1930 р. перебували “на першому місці в частині операцій органів ОДПУ проти куркуля. Із загальної кількості куркулів, арештованих по Радянському Союзу, – біля 90% припадає на Україну і Північний Кавказ”. З метою ефективної роботи органів спецслужб, “ОДПУ вважає за

необхідне розіслати ряд товаришів на місця для підсилення ваших оперативних апаратів по проведенню оперативних заходів проти антирадянських і куркульських елементів села”. “Товариші” відряджалися на чотири тижні. Під час їхнього відрядження керівництво ОДПУ пропонувало “підтягнути весь... оперативний апарат, особливо апарат округових і районних органів, ретельно перевірити всі агентурні і слідчі розробки по антирадянським елементам села і хлібним спекулянтам, і підготувати операцію” [14.-Ф.2.-Оп.7.-Спр.9.-Арк.22-23].

Таким чином, перехід країни від звичних форм організації суспільно-політичної і господарської діяльності до надзвичайних позначився і на системі управління українським селом.

Курс, взятий Сталіним на утвердження одноосібної влади, характеризувався посиленням впровадженням силового тиску в усіх сферах суспільно-політичного і економічного життя. Партійні і силові структури починають використовувати нехарактерні для них функції контролю над усіма сферами життя в країні, більше того, активне втручання органів державної безпеки і правлячої партії в сферу діяльності органів наркомуну засвідчує те, що в радянському суспільстві норми більшовицької моралі переважали над правом. У суспільній думці насаджувався страх перед всяким партійним або державним чиновником, незалежно від рівня його посади, “ліпився” образ всюдисущого монстра в особі співробітника таємної поліції. Мораль перших двох, як і третього, в однаковій мірі залишалась далекою від напрацьованих віками норм соціальної поведінки, які базувалися на загальнолюдських цінностях. А саме суспільство втрачало можливості виходу на шляхи розбудови його як правового, громадянського і цивілізованого.

Джерела та література

1. Кравченко В.І., Лазуренко В.М. Специфічні умови участі заможного селянства України у формуванні місцевих органів влади в 1924-1929 рр. // Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси, 2002. – Вип. 4.
2. Лазуренко В.М. Особливості участі заможного селянства України у виборчому процесі в 1921-1923 рр. // Український селянин: Праці науково-дослідного інституту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 3.
3. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К., 1996.
4. Советская деревня 1923-1929 гг. по информационным документам ОГПУ (Введение) // Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы: В 4 т. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 2000. – Т. 2.
5. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы: В 5 т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 1999. – Т. 1.
6. Російський державний архів соціально-політичної історії (м. Москва).
7. В. Данилов, Р. Маннинг, Л. Виола. Трагедия советской деревни. Редакторское вводное слово // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы: В 5 т. / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М., 1999. – Т. 1.
8. Таниучи У. Система уполномоченных – партия, советы и аграрная коммуна // Россия в XX веке. Историки спорят. – М., 1994.
9. Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів / Ред. кол.: С.В. Кульчицький (відповід. ред.), Б.В. Іваненко, Ю.Ю. Кондуфор та ін. – К., 1992.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України.
11. Малик Я.Й. Впровадження радянського режиму в українському селі (1919-1920). – Львів, 1996.
12. Словарь современного русского языка. – М., 1964.
13. Коллективизация сельского хозяйства в западном районе РСФСР (1927-1937). – М., 1968.

14. Центральний архів Федеральної служби безпеки РФ.
15. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД: В 4 т. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 2000. – Т. 2.

SUMMARY

The article using the formerly closed source of Russian State Archives of Soviet political History and the Central Archives of Federal Security Service of Russian Federation, deals with the changes in the system of administrating of the Ukrainian village which are connected with the use of extraordinary measures. The author investigates the reason for such changes which consist in deviation of Stalin's way of leadership from the principles of the New Economic policy and establishing the authoritarian dictatorship.

В.Г. Ткаченко

БУДІВНИЦТВО “ВЕЛИКОГО ЗАПОРІЖЖЯ” В 20-30-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Проект “Великого Запоріжжя” – унікальне явище 20–30-х років ХХ ст. Грандіозність задуму в цілому і нові архітектурно-планувальні рішення надають проекту виняткового значення. Вперше в вітчизняній містобудівельній практиці був використаний принцип мікрорайонування та будівництва житлової зони окремо від промислової.

Історіографічної уваги заслуговують, перш за все, ті роботи, в яких предметом спеціального дослідження є питання проектування та будівництва міста Запоріжжя в 20–30-ті роки ХХ ст. Дослідниками цієї маловивченої проблеми в попередні роки були автори проекту “Великого Запоріжжя”, а на сучасному етапі, головним чином, запорізькі краєзнавці та журналісти – колишній член секції містобудування Українського товариства охорони пам'яток історії та культури Л. Адельберг, місцева журналістка Л. Беляєва, краєзнавець Ю. Вілінов, старший науковий співробітник обласного краєзнавчого музею О. Власов.

Метою наукової розвідки є комплексний аналіз передумов, основних напрямків та особливостей проектування міста Запоріжжя в 20–30-ті роки ХХ ст.

У Запоріжжі, як і в багатьох інших містах країни, в 20-ті роки мала місце житлова криза. Особливо вона виявилася у другій половині 20-х років, коли з'явилися нові підприємства, розпочалося будівництво Запорізького індустріального комплексу.

У середині 20-х років мінімальна житлова санітарна норма в країні становила 9,1 кв. м на одного чоловіка. У Запоріжжі вона була однією із найнижчих на Україні – 4,8 кв. м на одного мешканця [1.-С.11].

За період з 1926 по 1937 рр. населення Запоріжжя зросло в 4,5 рази [2.-С.29]. Міська санітарно-технічна рада, констатуючи наявність житлової кризи, рекомендувала будувати тимчасові землянки, бараки та сараї, а також надбудовувати над уже існуючими будівлями другі та треті поверхи [3.-Ф.Р-75.-Оп.1.-Спр.142.-Арк.50].

У 1927 р. по сусідству з ділянкою для будівництва електростанції, на правому березі Дніпра, почали будувати перші робітничі селища енергетиків і будівників. До осені в двох селищах Дніпробуда уже нараховувалось близько 400 жилих будинків різних типів [3.-Ф.Р.-995.-Оп.2.-Спр.316.-Арк.139]. Будівництво житла відбувалося за типом садиб. Були й інші варіанти. Так, у 1927 р. Дніпрельстан замовив у Ленінграді 10 великих шатрів, у кожному з яких могло розміститися до 60 осіб [4]. Шатро мало вигляд цілком обладнаного будинку, але санітарний стан і умови життя в ньому неважко уявити. Безпосередньо біля промислової зони виникли барачні селища 7, 8, 9, 10 та інші.

Крім житлових приміщень, на будівельному майданчику були побудовані також хлібопекарня, фабрика-кухня, а по сусідству із ділянкою майбутньої гідроелектростанції – будинок Головного управління Дніпробуду.